

הסיכום והניתוח ממערכי השיעור לשירת ימה"ב בספרד

כתב וערך: המורה אלי פרה

הרשב"ג נחשב לאחד מגדולי משוררי ספרד, אחרי ריה"ל, והוא מוערך כך, לא רק בגלל איכות שירתו, אלא גם בגלל כמותם והיקפם, למרות חייו הקצרים. הוא בין היחידים ממשוררי ספרד שלא קיבל חסות משר, או נותן חסות אחר. חי בעוני ובדוחק כלכלי קשה ומענה, מלבד אותו שר ידוע משה יקותיאל אָבֶן-חאסן, שלקח אותו תחת חסותו למשך שנתיים. הרשב"ג הקדיש לו שירים ופיוטי קינה לאחר מותו של יקותיאל, כמו "ראה שמש".

היצירה הידועה ביותר שלו: "כתר מלכות", וכן חיבורו הפילוסופי "מקור חיים". לרוע מזלו, כאמור לעיל, תקופת החסות אצל יקותיאל ארכה שנתיים בלבד, שממנה נהנה מרווחה מסוימת וקצרה. היא הסתיימה באופן אכזרי, כאשר יקותיאל, בעקבות תככים בחצר המלך הוכנס לכלא, רכושו הוחרם והוא מת בבית האסורים. כך קרה שגם הרשב"ג מצא את עצמו "ברחוב" ללא תומך וסועד. מזגו הסוער וחרירות שכלו ויכולת הפיוט שלו גרמו לכך, שהצליח להסתכסך גם עם ראשי הקהילה היהודית בסראגוסה, בה חי ופעל. אם נוסיף לכך, על פי השמועה שגם התאהב בבת-אחיו, שהיה מראשי הקהילה בסראגוסה, על-כך לא סָלַח להם והכפישם בשירי תוכחה ולעג על יחסם אליו והם דאגו להגלותו אל מחוץ למקום מושבו. אם נוסיף לכך שגם אָחיו תרם את חלקו בפרוד ובגלות שנפל עליו, נבין את ייסוריו ודאבון לבו. חשוב לציין את איכות שירתו של הרשב"ג, המתאפיינת בלשון ציורית עשירה, יכולת ביטוי רועמת ומתנשאת, אבל גם כואבת ומתרפסת כלפי בורא-עולם, כאדם מאמין ואדוק בדתו, למרות שידע ואף העיז להתרעם נגד אלוהיו כטוב "מזוג הזועם" עליו. כל הצרות האלה, שמנינו לעיל, חברו יחדיו בשיר זה, ובאים לידי ביטוי לירי-פיוטי.

פְּאָבִי רַב / רבי שלמה אבן גבירול

1. פְּאָבִי רַב וּמִפְתֵּי אָנוּשָׁה / וְכִחֵי סֵר וְעֲצָמוּתִי חֲלוּשָׁה,
2. וְאֵין מִבְּרַח וְאֵין מְנוּס לְנַפְשִׁי / וְאֵין מְקוֹם תְּהִי לִי בּוֹ נַפְיִשָׁה.
3. שְׁלֵשָׁה אֶסְפוּ עָלַי לְכָלוֹת / שָׂאֵר גּוֹפִי וְרוּחִי הָעֲנוּשָׁה:
4. גְּדֹל עוֹן נְרַב מִכְּאוֹב וּפְרוּד - / וּמִי יוּכַל עֲמֹד לְפָנַי שְׁלֵשָׁה?
5. הֵיטֵם אֲנִי וְאֵם תִּנְיִן, אֵלֵּהִי, / וְכִי בְרִנָּל עֲצָמִי אוֹ נְחוּשָׁה?
6. אֲשֶׁר כָּל עֵת יִסְבּוּנִי תִּלְאוֹת, / כְּאֵלוֹ הֵם מְסוּרִים לִי יְרֻשָׁה,
7. וְתִדְרֹשׁ לְעוֹנֵי רַק, כְּאֵלוֹ / לֵךְ אֵין עַל כְּנֵי אֲדָם דְּרִישָׁה!
8. רָאֵה נָא בְּעַמְל עֲבָדְךָ וְעֵנִיו / וְכִי נִפְשׁוּ כְּמוֹ דָּאָה יְקוּשָׁה –
9. וְאֵהִיָּה לֵךְ לְעוֹלָמִים לְעַבְד / וְלֹא אֲשָׂאֵל עֲדֵי נֶצַח חֲפִישָׁה.

אחד השירים המרגשים להבעת סבלו ויגונו של ר' שלמה אבן גבירול, על מצבו האישי העגום: כאבו על החולי, על העוון ועל "הגלות" שהטילו עליו בני קהילתו בעיר סארגוסה, עד כדי הבעת תרעומת כלפי אלוהים, אולם בד בבד, כמה כניעה ותחינה יש בדבריו כלפיו. נפשו שסועה בין הבעת תלונה ותרעומת לבורא עולם על מצבו לבין אמונתו באלוהים ובחסדו. שיר זה נמנה עם שירי התלונה של הרשב"ג ובו הד בולט לנימה האישית וליצירת אווירה פסימית מלווה בזרות ובניכור, ממש כמו בשירה המודרנית, מלבד הלשון והאמצעים הספרותיים, כמובן.

בית (טור) 1: כָּאֲבִי רַב וּמִפְתֵּי אֲנוּשָׁה / וְכַחֲסֵי סֵר וְעֲצֻמוֹתֵי חֲלוּשָׁה,

הכאב על מחלת-העור שסבל ממנה. המכה היא "הגלות" שנכפתה עליו, ועצמותו-ישותו וכל עצמו חלוש ואנוש. וכמקובל בקונבנציה של שירת ימה"ב, בראשית השיר נמצא את תפארת הפתיחה ולה שלושה פרמטרים:

א. המסר והרעיון המרכזי בשיר; תלונתו על מצבו הפיזי והנפשי: כאבו רב ומכתו אנושה וכל עצמותו חלושה.

ב. חריזה בין הדלת והסוגר: **אֲנוּשָׁה / חֲלוּשָׁה.**

ג. קישוט בולט המפאר את הפתיחה: תקבולת סימטרית בין הדלת והסוגר: **הכאב הרב** – מקביל ל**כוחו *סר *סר** (= נפנה, עבר, הסתיים) **אנושה** מקבילה ל**חלושה**.

בית (טור) 2: וְאִין מְבָרַח וְאִין מְנוּס לְנַפְשִׁי / וְאִין מְקוּם תְּהִי לִי בּוֹ נַפְיִשָׁה.

הסבר הבית כפשוטו ממש: אין לדובר שום אפשרות "לברוח" ממצבו. לא מבחינה פיזית ולא מבחינה נפשית. פיזית, כי מחלתו לא תתרפא במהרה (עובדה שמת בגיל צעיר מאוד. בן 33, לערך, היה במוותו). נפשית; כי אין מנוסה לנשמתו ואין בו מקום בו תהיה לו **נפישָׁה** = מנוחה, שלוה. אנו מכירים את המילה **נופש**, כלומר; חופשה שעיקרה מנוחה ושלוה.

בית (טור) 3: שְׁלֵשָׁה אֶסְפוּ עָלַי לְכָלוֹת / שְׂאֵר גּוֹפִי וְרוּחִי הָעֲנוּשָׁה:

שלושה דברים "התאספו" עליו כדי לגמור אותו פיזית ונפשית. בטור זה מונה הדובר שלוש הסיבות שגורמות לו לסבל ולדיכאון. **אֶסְפוּ**, מלשון התקבצו, באו עליו. **לְכָלוֹת**, מלשון כליה, הכחדה. **שְׂאֵר גּוֹפִי בְּשֵׁר-גּוֹפִי**. **רוּחִי הָעֲנוּשָׁה** = נפשו המעונה מעונש המכות והסבל שהיו מנת חלקו.

בית (טור) 4: גָּדַל עֲוֹן וְרַב מִכְאוּב וּפְרוּד - / וּמִי יוּכַל עֲמַד לְפָנַי שְׁלֵשָׁה?

כאן הוא מונה בפירוט את שלושת הגורמים לסבלו וכאבו:

א. העוון הגדול שבגללו הוא סובל. יש ומפרשים זאת כרמז לעונו על כך שהתאהב בבת-אחיו.

אולם מכל בחינה שהיא, אין בזה עוון, לא דתי ולא מוסרי, אולי חריגה נורמטיבית מבחינה

חברתית באותה תקופה ובאותה חברה חי ופעל.

ב. מכאוב המחלה והדווי.

ג. הפרוד. "הגלות" שנכפתה עליו ממקום הולדתו סארגוסה. בימי הביניים, בעיקר בקרה הקהילה

היהודית הסגורה חברתית, העזיבה של מקום הולדת ופרידה מכל המכרים והמקורבים, אפילו

לעיר קרובה אחרת נחשבה לגלות. לפרידה קשה וכואבת. ועל כך הוא מתלונן בנימה נרגנית:

"וּמִי יוּכַל עֲמַד לְפָנַי שְׁלֵשָׁה?" וכי מישהו יכול להחזיק מעמד ולהמשיך לחיות ולתפקד כששלושת

הגורמים המדכאים האלה "נוחתים" עליך?

בית (טור) 5: הַיָּם אֲנִי וְאֵם תַּנְיִן, אֶלְהִי, / וְכִי בְרָזַל עֲצָמֵי אוֹן נְחוּשָׁה?

שאלתו רטורית כשהתשובה שלו היא כמובן, שלילית; הַיָּם הוא דומה לים או לתנין? וכן, הַיָּם

עצמותיו עשויים ברזל או נחושת, שיכולים לעמוד בסיבולת הזאת? הים והתנין נחשבים

במקורותינו לגורמי טבע חזקים מאוד שלא ניתן להתגבר עליהם. התנין מופיע הרבה במקורותינו.

והשיבוץ מספר איוב פרק ז' 12: "הַיָּם-אֲנִי, אֵם-תַּנְיִן: כִּי-תֵשִׁים עָלַי מִשְׁמֶר". התנין והים, נחשבו

לאילילים בממלכות הגויים באותה תקופה, וה' גובר עליהם. איוב שואל כאילו את האלוהים:

"האם הוא נחשב לים או לתנין שה' צריך להתגבר עליו ולשים אותו במשמר?

לא סוד שהרשב"ג השווה את עצמו לאיוב. שם באה לידי ביטוי השאלה הרטורית והמוסרית, כטרוניה כלפי אלוהים: "למה צדיק ורע לו, רשע וטוב לו?" גם בשיר זה נמצא אותה נימה; תלונה כלפי אלוהים; מדוע הוא סובל ללא עוול בכפו וה' רודף אותו לשים אותו במשמר כמו הים והתנן.

בית (טור) 6: אֲשֶׁר כָּל עֵת יִסְבוּנִי תִּלְאוֹת, / כָּאֵלוֹ הֵם מְסוּרִים לִי יְרֻשָׁה,

ההסבר כפשוטו: כהמשך לתלונתו מהבית הקודם, מתלונן הדובר האם אני ים או תנן שיכולים להחזיק מעמד, כאשר כל הזמן מסתובבים סביבי *תלאות* (= צרות וייסורים, פגעים רעים, יגיעה) כאילו זהו דבר שנמסר לו בירושה... כלומר הדימוי הזה הוא עושה על גורמי תלאותיו שבאו לו בירושה, מסביר כאילו וכל התלאות האלו באו לו שלא "באשמתו" הוא קיבל אותם מבלי שביקש זאת. או מבלי שעשה מעשה המצדיק את ה"ירושה" הזאת.

בית (טור) 7: וְתִדְרֹשׁ לְעוֹנֵי רַק, כָּאֵלוֹ / לָךְ אֵין עַל פְּנֵי אָדָם דְּרִישָׁה!

כאן באה לידי ביטוי התלונה הישירה כלפי אלוהים. באמצעות פיסוק תקיף של **סימן קריאה!** כאילו והאל "התלבש" עליו באופן מיוחד, ודורש את הגמול על עונו, כאילו ואין לו "דרישה" מאנשים אחרים! שעשו בוודאי עוונות גרועים משלו. בתחושת קיפוח ואפליה, על כך שהאלוהים אינו מסתכל על אחרים. רק עליו ודורש ממנו רף גבוה של מוסר ואמונה. נמצא גם צימוד של אותה מילת-שורש: ד, ר, ש: בְּדִלְתָּ, כפועל גוף שלישי עתיד – **וְתִדְרֹשׁ**. בסוגר, כשם עצם – **דְּרִישָׁה!**

בית (טור) 8: רָאָה נָא בְּעֵמֶל עֲבָדְךָ וְעוֹנֵי / וְכִי נִפְשׁוּ כְמוֹ דָּאָה יְקוּשָׁה –

מיד עם השמעת תלונתו והטרוניה התקיפה שלו כלפי האלוהים, בבית הקודם, הוא כאילו תופס את עצמו ונבהל מעזות-פניו ומיד חוזר בו המשורר המדוכא ופונה לאלוהים בתחינה ובבקשת חסד והתחשבות בסבלו. מבקש מאלוהים לראות בסבלו "בעמלו" ועונו, כלומר: מתלאותיו וייסוריו. ידוע גם שהוא סבל מעוני מחפיר בחייו, כי לא היה אחד שלקח אותו תחת חסותו, חוץ מהשר יקותיאל (ראה בהקדמה לדמותו של הרשב"ג) מבקש את חסדו ורחמיו של אלוהים כי נפשו כמו צפור *דואה* (= מלשון דאייה, רחיפה מעוף) שנתפסה בפח יקוש. **יקושה** = מלכודת. זהו גם שיבוץ מהנביא הושע פרק ט' 8: "צִפֹּרֵי אֶפְרַיִם, עִם-אֲלֹהֵי; נִבְיֵא פִּזּוּ יְקוּשׁ, עַל-כָּל-דְּרָכָיו-בְּמִשְׁטָמָה, בְּבֵית אֲלֹהֵי".

בית (טור) 9: וְאֶהְיֶה לָךְ לְעוֹלָמִים לְעֶבֶד / וְלֹא אֶשְׁאֵל עֲדֵי נֶצַח חֲפִישָׁה.

כעין תמורה לחסדו ורחמיו של אלוהים על נפשו וגופו, הוא "תורם" את עצמו כעבד לאלוהים ולעולם לא **ישאל ויחפש תשובות** לשאלותיו הקשות. מצד אחד הרי ברור שכיחודי אמונתו באלוהים היא ללא תנאי. יש הסוברים כאילו ובבית הזה מעמיד הרשב"ג תנאי בפניו. אלוהים יניח לו וירפאהו והוא כתנאי יהיה לו לעבד. אולם כאדם דתי ומאמין מיום היוולדו, אין הביטוי הזה מצביע על ביטוי של תנאי. ידוע שכל האדם, ובעיקר האדם היהודי הם עבדי ה' מיום בריאתם, ומעצם אמונתם בו הם עבדי אלוהים. יש אין ספור במקורותינו על היות העם היהודי עבדי ה' כמו למשל ביהושע פרק י"ב 6: "בְּמִשְׁחֵה עֶבֶד-יְהוָה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל" גם משה וגם בני ישראל הם עבדי האלוהים, ואין בזה לראות כאילו והדובר מעמיד תנאי בפני האל, כי זו מהות אחת, מעצם היות האדם בעל אמונה ודתי הוא עבד לאדוני.